

Po Greimo ženklų.

Algirdo Juliaus Greimo mokinį ir bendradarbį Jacques'ą Fontanille kalbina Kęstutis Nastopka

Kęstutis Nastopka. Kada susipažinote su Greimu? Jis vadovavo abiem Jūsų disertacijoms. Ko iš jo tada išmokote?

Jacques Fontanille. Ivanas Darrault, kuris lankė Greimo seminarą Paryžiuje ir kurį pažinau iš studijų Puatjė universitete, patarė man paprašyti Greimo, kad jis sutiktų vadovauti mano disertacijai. Iš pradžių Greimas mane nukreipė pas Jeaną-Claudė'ą Coquet, bet mums drauge dirbti nepavyko. Tai, ką tuomet dariau, jam atrodė keista. Semiotikoje buvau dar visiškai žalias. Buvau skaitęs *Struktūrinę semantiką*, *Maupassant'ą* ir dar kai ką. Bet skaityti dar nereiškia suprasti. Tada vėl atėjau pas Greimą. Jis pasakė: „Perskaičiau pirmąjį Jūsų sakinį. Šis sakinyš šį tą reiškia. Taigi galime tęsti.“

Greimas manęs nevaržė, nepatarinėjo, kaip disertaciją rašyti. Kai apie Louis Aragono romaną *Didžioji savaitė*, kurį analizavau savo pirmojoje disertacijoje, prirašiau krūvą puslapių, jis pasakė: „Pakaks. Reikia gintis“. Žinoma, su Greimu šį tą aptarinėdavom, bet jis nebuvo uolus disertacijų skaitytojas: neturėjo tam laiko. Greimas įtraukdavo doktorantus į tyrėjų dirbtuves. Tapau semiotiku priklausydamas jo įdiegtai lavinimo sistemai: seminarams, dirbtuvėms. Iš Greimo daug ko išmokau ir vėliau, drauge su juo rašydamas *Pasijų semiotiką*.

K. N. Ką prisimenate iš dalyvavimo Greimo Paryžiaus seminare?

J. F. Atėjau į seminarą tais pačiais metais, kai pasirodė jo studija *Maupassant. Teksto semiotika*. Nedaug ką tesupratau iš to, kas buvo

rašoma šioje knygoje ir apie ką buvo diskutuojama seminare. Bet vėl ir vėl skaitydamas *Maupassant'ą*, po kokio pusmečio pradėjau suprasti, kas vyksta seminare. Čia buvo kalbama apie modalumus.

K. N. Kuriai dirbtuvei priklausėte?

J. F. Priklausiau Felixo Thürlemanno vadovaujamai literatūrinės semiotikos dirbtuvei. Thürlemannas nebuvo literatūros semiotikos specialistas, bet tada visi buvo visų galų meistrai. Kartu su kita jauna doktorante iš Brazilijos Diana Luz Pessoa de Barros analizavome La Fontaine'o pasakėčią *Neištikimas saugotojas*. Thürlemanną mūsų analizė sudomino, ir ji buvo kažkur išspausdinta. Tai tolimi laikai, kitas gyvenimas.

Seminaro auditorija būdavo pilnutėlė. Greimas sėdėdavo prie stalo, keletas dalyvių – aplinkui. O likusieji nepatogiai įsitaisydavo kas kur: tarpduryje, ant laiptelių, apačioje, viršuje. Patalpoje nebuvo kuo kvėpuoti. Greimas per seminarą surūkydavo pakelį „Gal-loise“, ir visi aplinkui taip pat rūkė. Po kelių valandų jau beveik nieko nebūdavo galima įžiūrėti, išskyrus Greimą prie stalo ir kelis artimiausius kaimynus: oras – nors kirvį kabink. Man rodos, daugelis pirmąsyk patyrė tabako skonį būtent Greimo seminare.

Darė išpūdį savotiška Greimo kalbėjimo maniera. Jis buvo mažakalbis, kalbėjo trumpais sakiniais, žemu balsu, pasverdamas kiekvieną žodį. Jam nereikėjo retorikos, jis tik nubrėždavo svarbiausią diskutuojamos problemos kryptį. Atrodė, kad seminaro ašis – ne jis, o jo pakviestieji asmenys. Jis įteigdavo pranešėjams svarstymo temą, jos pateikimo būdą, ir jie kalbėdavo kaip Greimo įgalotiniai. Tiesa, kartais seminare kalbėdavo jis pats, jo mintys buvo naujos ir netikėtos. Įsimenantys būdavo Greimo apibendrinimai seminaro pabaigoje.

Daug ko išmokau iš vyresniųjų kolegų – Coquet, Manaro Ham-mado, Jeano Petitot – pranešimų. Tada buvau dar berniūkštis ir seminare nekalbėdavau. Kiekvienam seminaro dalyviui buvo privaloma išklausti išanginį semiotikos kursą, kurį skaitė Josephas Courtésas, dalyvauti dirbtuvėje ir seminare. Anuomet nebuvo įprasta, kad patyręs tyrėjas šitaip burtų apie save jaunesnius. Taip buvo rengiamasi naujiems bendriems darbams. Daugelis būsimųjų semiotikų – ne tik Prancūzijos, bet ir Italijos, Brazilijos, kitų šalių – čia žengė pirmuosius žingsnius.

K. N. Kokia yra Greimo vieta XX a. 7 dešimtmečio prancūzų struktūralizmo kontekste? Greimas atrado šiuolaikinę kalbotyrą, struktūrinę antropologiją ir fenomenologiją Aleksandrijoje drauge su Roland'u Barthes'u. Kas siejo šių dviejų tyrėjų intelektualinius takus ir kuo skiriasi vieno ir kito indėlis į XX a. humanitarinius mokslus?

J. F. Greimo ir Barthes'o mąstymo pamatai buvo skirtingi. Greimas susiformavo prancūzų struktūrinės kalbotyros kontekste. Barthes'as yra labiau susijęs su žiniasklaidos personažais (Micheliu Foucault ir kt.). Tai ne tie patys socialiniai tinklai. Jiedu glaudžiai bendravo, bet, mano supratimu, priklausė skirtingoms intelektualinėms šeimoms. Greimas gilinosi į struktūrinę kalbotyrą, Lévi-Straussą, Barthes'as labiau domėjosi fenomenologija. Barthes'as ėjo, taip sakant, jo paties pasirinktu asmeniniu taku, nesirūpindamas pasiūlyti savo bendražygiams koherentiškos teorijos. Tuo jis skyrėsi nuo Greimo, kurio supratimu, mokslininkas, kaip koks vienuolis, privalo laikytis griežtų regulos taisyklių. Greimas sutiko vadovauti mano pirmajai disertacijai dėl to, kad jos pirmasis sakinys jam atrodė suprantamas. Tačiau netrukus pasakė: „Jeigu ir toliau taip rašysite, prašykite Barthes'o, kad jis vadovautų Jūsų disertacijai.“ Kai drauge rašėme *Pasijų semiotiką*, vienu metu jam pasirodė, kad pernelyg nutolstu nuo jo semiotikos sampratos. Jis pareiškė: „Rinkitės. Jeigu norite rašyti asmeninį veikalą, rašykite kaip norite, nes rašote gerai, bet – be manęs. Tačiau jeigu norite, kad tęstume *Pasijų semiotiką* kaip semiotinį tyrimą, rašykime kolektyvinį veikalą, atitinkantį bendrąją semiotikos teoriją.“ Taigi jis aiškiai skyrė asmeninį ir kolektyvinį darbą. Asmeninis darbas priklausė nuo asmeninių autoriaus ambicijų, kolektyviniame darbe laikomasi bendrų taisyklių. Toks yra skirtumas tarp Greimo ir Barthes'o. Taip yra ne dėl to, kad vienas būtų rafinuotesnis, literatūriškesnis, o kitas – daugiau kalbininkas. Galima, ko gero, ir taip sakyti. Barthes'as iš tiesų nuolat keitė savo mąstymo kryptį. Greimas gyvenimo pabaigoje pasielgė panašiai, parašęs *Apie netobulumą*. Tai tarsi Barthes'o sindromas. Tačiau taip teigti – vadinasi, nesuprasti šio Greimo posūkio. Tai ne Barthes'o sindromas. Man rodos, kad Greimas pamažu suartėjo su anksčiau pasirinktais savo jaunesniaisiais bendradarbiais, o taip pat su savo mokiniais Italijoje, Brazilijoje ir kitur. Jis atitolo nuo prancūzų poststruktūralistų aplinkos.

Antros kartos kalbininkai, pradėdant Jeanu Dubois ir jaunesniais, nebematė Greimo darbuose ryšio su kalbotyra. Beje, jie buvo teisūs, nes semiotika nebesiribojo žodine kalba. Tačiau tai žeidė Greimą. Jis ir toliau laikė save kalbininku, nors sukūrė kitoki mokslinio tyrimo pasaulį. Santykiai su prancūzų kalbininkais darėsi problemiški. Palaikyti tuos santykius padėjo artimi Greimo bičiuliai kalbininkai Michelis Arrivé ir Bernard'as Pottier. Greimo vieta prancūzų struktūralizme yra ypatinga. Greimas buvo įsitikinęs semantikas, bet nežinau, ar jis buvo įsitikinęs struktūralistas. Tačiau jis gynė struktūrinės kalbotyros palikimą tuo metu, kai daugelis pakrypo į Noamo Chomsky' o generatyvinę gramatiką.

K. N. Kurias Greimo pasiūlytas idėjas perėmė šiuolaikinės prasmės teorijos? Kuo aiškintinas Greimo generatyvinio tako sampratos ir Greimo naratyvinės gramatikos produktyvumas?

J. F. Greimas generatyvinio tako sąvoką priėjo ne iš karto. Ji pasirodė tik *Aiškinamajame semiotikos terminų žodyne*. Jos nebuvo nei *Struktūrinėje semantikoje*, nei dviejuose *Apie prasmę* tomuose. Tačiau jau *Struktūrinėje semantikoje* buvo pareikšta mintis, kad reikšmė suvokiama pereinant nuo praktinio į mitinį lygmenį. Apie tai kalbama ir *Apie prasmę* straipsniuose. Pati generatyvinio tako sąvoka atsirado iš pastangos apibendrinti įvairias naratyvumo transformacijas. Tai teorinis gestas, primenantis amatininką, kuris iš įvairių pagamintų detalių galiausiai surenčia etažerę – koherentišką visetą, kur tos detalės įgyja vertę. Taigi generatyvinis takas – tai koherencija, numatanti vietą ir tiems lygmenims, kuriuos dar reikia iširti. Generatyvumo sąvoka, perimta iš Chomskio, Greimo teorijoje įgyja visai kitokią prasmę. Pagal Chomskį, kiekvieną lygmenį generuoja tie patys bendrieji principai. Pagal Greimą, priešingai, – prasmės prieaugis atsiranda pereinant iš vieno lygmens į kitą. Panašūs skirtumai matyti palyginus Greimo ir Vladimiro Proppo naratyvinę analizę. Proppas ir jo pasekėjai paviršiniame pasakos lygmenyje intuityviai atpažįsta malonius ir bjaurius personažus ir priskiria jiems tam tikrus vaidmenis. Greimas, įkvėptas Lévi-Strausso, ieško pasakojimuose nesąmoningų struktūrų, kurios elgiasi nepriklausomai nuo mūsų ir verčia mus ieškoti kitos prasmės. Greimo naratyvinis lygmuo nėra tai, ką atrandame skaitydami. Naratyvinės struktūros čia yra formos, nebūtinai abstrakčios, bet iš

esmės nesąmoningos. Jos struktūriną mūsų interpretaciją, tai, koku būdu konstruojame to, ką skaitome, prasmę. Mano supratimu, aktantinės struktūros, pasakymų konjunkcija ir disjunkcija yra nesąmoningos struktūros. Lygiai taip Lévi-Straussas ieško mitų sekoje labai abstrakčios formulės, kuri išsprūsta atpasakojant mitus, bet kuri yra struktūrinis mitų sekos ir gilosios jų reikšmės pamatas. Greimo sukurti naratyvinė gramatika nėra pasakojimų aprašymo būdas, tai būdas prieiti giliają sandarą, kuria remdamiesi konstruojame prasmę. Manychiau, kad Greimo transformacinis naratyvumo modelis buvo artimas Jurijaus Lotmano, Umberto Eco, Paolo Fabbri požiūriui į reikšmę kaip į vertimą. Tai atitinka generatyvinio tako, kaip perėjimo iš vieno lygmens į kitą, sampratą.

Generatyvinio tako vaidmenį galima palyginti su semiotinio kvadrato taikymu konkrečiam tekstui. Išskyrę teksto giliajame lygmenyje du priešingus terminus, ieškome dar dviejų jiems prieštaraujančių ir juos papildančių terminų, kurie nėra akivaizdūs, nėra skaitytojo tiesiogiai atpažįstami. Taip ir semiotinėje teorijoje: kai kurie generatyvinio tako lygmenys yra išsamiai ištirti, išskirtos kategorijos, o kai kurie dar labai menkai tyrinėti. Kai Greimas generatyviniame take išskyrė diskursinių struktūrų lygmenį, tai buvo visai nauja tyrimų sritis. *Maupassant'e* jis aptarė konkrečius diskursinių struktūrų elementus: atlikėjus, laiką, erdvę. Po to apie diskursinio figūratyvumo matmenis buvo kalbama ne viename seminare. Antroje *Apie prasmę* knygoje, pereidamas nuo naratyvinės kompetencijos prie buvimo modalumų, Greimas išskyrė naują diskursinio dėmens matmenį – pasijas. Generatyvinio tako sąvoka leido koherentiškai apibrėžti tai, kas semiotikoje buvo nuveikta, ir drauge logiškai numatyti, ką dar reikia padaryti. Ji tapo savotišku vedliu daugeliui metų į priekį pasirenkant tyrimo temas.

Tęsdami seminarą po Greimo mirties mes ir toliau vadovavomės jo išskirtais generatyvinio tako lygmenimis. Aš pats tyrinėju išraiškos lygmens struktūras, semiotines praktikas, semiotinius objektus. Manychiau, kad Ericas Landowskis taip pat ėjo savo generatyviniu taku nuo vieno lygmens prie kito tyrinėdamas sąveikas, prasmės režimų tipologiją ir kitką. Greimas mus išmokė šitaip dirbti, laikytis generatyvinio tako, kurį kiekvienas savaip supranta.

Generatyvinis takas – tai ateities tyrimų projekcija, o ne šiaip tam tikrų sąvokų taikymo laukas.

K. N. Buvote paskutinės Greimo knygos *Pasijų semiotika* bendraautoris. Kaip kilo mintis dirbti drauge? Kaip pasiskirstėte darbus? Ar įmanoma atskirti knygos dalis, kurias parašė Greimas, nuo tų, kurios iš esmės Jūsų parašytos?

J. F. Greimas kalbino keletą asmenų, su kuriais buvo bendradarbiavęs. Jis kreipėsi į Landowskį, su kuriuo drauge buvo parašęs knygą *Įvadas į diskurso analizę socialiniuose moksluose* (1979). Nežinau, kodėl Landowskis nepasiryžo. Gal nenorėjo kelti klausimo taip, kaip tai darė Greimas pasijoms skirtame seminare? Gal tai buvo per toli nuo jo paties svarstomų sociosemiotikos problemų? Šiap ar taip, į Greimo siūlymą jis neatsiliepė. Po to Greimas kalbino Anne Hénault, bet pritarimo taip pat nesusilaukė. Tada jis pakvietė bendradarbiauti mane, ir aš iš karto sutikau. Man tai buvo labai svarbu. Iki tol drauge su Greimu nieko nebuvau rašęs. Po disertacijos *Pasijų semiotika* tapo svarbiausiu mano intelektualinio gyvenimo įvykiu.

Knygos pamatas buvo Greimo pastabos, surašytos rengiantis pasijų seminarui, kuris vyko 1978–1979 m., o knyga buvo rašoma 1988–1989 m. Per tą laiką pasijų semiotikoje atsirado naujų dalykų, taip pat ir paties Greimo darbų. Išėjo Hermano Parret knyga *Pasijos* (1986). Claude'as Zilberbergas daug nuveikė tyrinėdamas tensyvumą. Remiantis Greimo pastabomis reikėjo parašyti tekstą, kuris tebebūtų aktualus. Sutarėm, kad viską perrašysiu ir kad galėsiu šį tą papildyti. Taigi pridėjau skyrių apie pavydą. Įsivaizdavau, kad pavydo analizė pernelyg nenutols nuo šykštumo ir kad abu skyriai sudarys koherentišką visetą.

Perrašyti Greimo pastabas man buvo daug sunkiau negu parašyti naują skyrių. Ne taip paprasta atgaivinti pastabas papildant jas tuo, kas buvo padaryta per dešimtį metų. Bandžiau sukti tensyvinės semiotikos link, bet Greimas tam nelabai pritarė, nes nenorėjo griauti savo statinio. Situacija buvo gana dviprasmiška, juolab kad Greimas tuo pat metu rašė savo studiją *Apie netobulumą*, kuri pasirodė anksčiau už *Pasijų semiotiką*. Ši Greimo knyga tarsi rodė man rašymo kryptį, bet jos autorius nenorėjo, kad mudviejų knygoje eičiau tuo keliu. Jis pageidavo, kad likčiau ištikimas ankstesniajai semiotikai, kuri buvo įtvirtinta *Aiškinamajame semiotikos terminų*

žodyne, papildydamas ją pasijomis. O *Žodyno* semiotika anaip tol nėra *Apie netobulumą* semiotika. Landowskis buvo teisus sakydamas, kad *Pasijų semiotika*, nors jos objektas yra kitas, iš esmės yra ta pati naratyvinė semiotika. Tai aiškiai matyti skyriuje apie šykštumą. Primygtinai prašiau Greimo, kad jis savo ranka parašytų bent keletą puslapių. Jis parašė pirmuosius dešimt *Ivado* puslapių ir keletą išvadinių knygos puslapių. Visą pasijų epistemologijos skyrių parašiau aš. Skyriuje apie šykštumą papildžiau Greimo pastabas paryškindamas socialinį matmenį. Kai rašydamas skyrių apie pasijų epistemologiją pasiūsdavau Greimui porą puslapių, jis man atsiūsdavo keturis puslapius komentarų. Tai nuolat kartojosi: parašiau keturis skyriaus variantus. Vėliau mūsų bendradarbiavimas ėmė strigti. Greimas siūlė išbraukti tai, ką parašiau, o aš nenorėjau apsiriboti tuo, kas buvo rašyta prieš dešimt metų. Šį tą išbraukdavau, šį tą palikdavau. Galiausiai jis nustojo rašęs. Buvo pavargęs, sirgo. Parašiau jam: „Ką darom? Ar turiu dar ką pakeisti, kad knyga išeitų?“ Netrukus jis man atsakė: „Klausykite, Fontanille. Man rodos, kad mes sutariam dėl maždaug 80 procentų teorinės dalies. Tai gi galime spausdinti.“

Mūsų bendraautorystė nebuvo paprasta. Kai Greimas drauge su Courtésu rašė semiotikos terminų *Žodyną*, Courtésas darė tai, ko pageidavo Greimas. Aš taip pat dariau tai, ko norėjo Greimas, kita vertus, norėjau, kad knyga neapsiribotų tuo, kas buvo parašyta prieš dešimt metų. Man atrodo, kad Greimas įsivaizdavo būsimą semiotiką kitokią nei toji, kuri išryškėjo pastaruoju dešimtmečiu Landowskio, Zilberbergo, Petitot darbuose, naujausiuose Coquet tyrinėjimuose. Greimas, matyt, siejo semiotikos ateitį su tuo, kas sudarė studiją *Apie netobulumą*. Bet knygai *Apie netobulumą* jam nereikėjo manęs. Jis ją parašė vienas pats. Tai gi *Pasijų semiotikos* situacija buvo dviprasmiška.

K. N. Kaip įsivaizduojate semiotikos dialogo su kitais „prasmės mokslais“ galimybes?

J. F. Greimas, kurdamas savo semiotinę teoriją, manė, kad ji taps visų humanitarinių ir socialinių mokslų metodologija. Tai neįvyko, nes semiotika per mažai domėjosi kitais mokslais. Ji buvo linkusi daugiau mokyti kitus. Bet kad semiotika taptų tuo, ko linkėjo Greimas, nėra reikalo mokyti kitus, reikia kitus išklausti, reikia maitintis kitų mokslų atradimais. Aš daug ką atradau psichoanali-

zėje, ne dėl to, kad mėginčiau paversti psichoanalizę semiotika, bet kad atpažinčiau ir pasinaudočiau joje keliamomis semiotinėmis problemomis. Nebūčiau ėmęsis kūno semiotikos, jei nebūčiau susipažinęs su psichoanalitiniais kūno semiologijos tyrimais.

Standartinė semiotika pagrindiniu analizės objektu laikė tekstą. Diskutuojant su filosofais, tokia samprata tinka. Tačiau, bendraujant, pavyzdžiui, su geografais, kurie daug padarė tyrinėdami peizažo prasmę, keblu kalbėti apie peizažą kaip tekstą. Reikia tokios semiotikos, kuri gebėtų nagrinėti peizažą kitaip negu tekstą. Tą patį galima pasakyti apie dialogą su sociologais. Norint užmegzti dialogą su kitais prasmės mokslais, reikia pasirinkti tokį objektų lygmenį, kuriame toks dialogas būtų įmanomas. Tradicinės teksto sampratos čia nepakanka. Kai Greimas vienoje konferencijoje pareiškė „Be teksto nėra išganymo“, kažin ar jis turėjo omenyje įprastinę teksto sampratą, ar veikiau imanentinio reikšmės lygmens konstrukciją. Semiotinė analizė neapsiriboja imanentiniu lygmeniu. Dėl to aš siūlau skirti nevienodo sudėtingumo analizės lygmenis, pakopas, kur, greta to, ką vadiname tekstu, rastų vietą kiti prasmės raiškos būdai. Tai daro Landowskis kalbėdamas apie situacijas, apie praktinius prasmės režimus ir sąveikas.

K. N. Greimo semiotika ir Barthes'o semiologija buvo atsakas į pokarinės Europos situaciją šaltojo karo fone. Į kokius dabartinio pasaulio iššūkius privalėtų atsiliepti šiandieninė semiotika?

J. F. Mano supratimu, šios dienos ir rytdienos pasaulio iššūkiai yra visai kiti nei tada, kai kūrėsi Greimo ir Barthes'o semiotika. Tada reikėjo semiotikos, kuri būtų demistifikuojanti, demaskuojanti, kuri atskleistų diskurse slypinčią vartotojų visuomenės ideologiją. Šiandien yra kitų pavojų, skatinančių iš naujo apmąstyti mūsų santykį su gamta, su planeta. Semiotika liko artima tai žmogaus ir gamtos santykių sampratai, kuri išgalėjo praėjusio amžiaus 7 dešimtmečiu. Tą patį galima pasakyti apie kultūros semiotikos sampratą. Kultūros semiotika neužsiima gamta. Čia kritinį darbą atlieka antropologai. Dabartiniai antropologai tapo gamtos antropologais. Griežta tikslųjų ir humanitarinių mokslų perskyra ilgam laikui buvo įtvirtinusi atotrūkį tarp gamtos ir kultūros. Šiandien vėl tampa itin aktualus poreikis integruoti į prasmės konstrukciją santykį tarp gyvųjų būtybių ir jų aplinkos. Tai didžiulis epistemologinis iššūkis, turintis konkrečių pasekmių aplinkos ir planetos ateičiai.

Kitas esminis klausimas – mūsų visuomenėje nusitrynęs skirtumas tarp karo ir taikos. Tuo metu, kai Greimas ir Barthes'as kūrė semiotiką, karas buvo neseniai pasibaigęs, buvo tikimasi ilgalaikės taikos. Žinoma, vyko šaltasis karas, bet jis buvo būtent šaltasis. Įsivyravo sustingusi taika, leidžianti gyventi. Šiandien, priešingai, gyvename tykojančios grėsmės akivaizdoje. Net jei jaučiamės saugūs, vyraujanti sistema, kuriai turime suteikti prasmę, yra rizikos sistema. Mane nustebino tai, kaip suartėja atskirai dirbantys, skirtingai mąstantys žmonės. Turiu galvoje Landowskį, Bruno Latourą, šiuolaikinius antropologus. Kaip ir jie, priėjau išvadą, kad konstruodami gyvenimo ir būties prasmę remiamės prielaida, kad gyvenimas ir būtis yra neatsiejami nuo rizikos. Landowskis studijoje *Rizikingos sąveikos* teigia, kad semiotinė teorija neįmanoma be sąveikų, o sąveikas lydi nuolatinė rizika: sustabdoma, nutolstanti, išsišakojanti. Prasmė randasi įvertinant riziką.

K. N. Lyg ir išeitų, kad Greimas ir Barthes'as neįstengtų atsiliiepti į rizikos iššūkį?

J. F. Jei jie tebebūtų gyvi, tikriausiai ši problema jiems taip pat rūpėtų.